

УДК 159.923::159.947+159.922.8

Особливості структурної організації регуляції поведінки студентів

Крейдун Н.П., Зімовін О.І.

У статті викладено результати емпіричного дослідження особливостей структурної організації регуляції поведінки студентів. Розглядається побудова структури регуляції поведінки на основі субординаційного, координаційного та егоординаційного типів взаємозв'язків між її компонентами. Аналізуються: склад внутрішніх регуляторів поведінки студентів (потреб, мотивів та цінностей), стилеві особливості регуляції поведінки студентів, характеристики самовідношення та емоційного інтелекту як важливих компонент регуляції. Наводиться модель структурної організації регуляції поведінки.

Ключові слова: регуляція поведінки, структурна організація, рівні регуляції поведінки, регулятори поведінки, регуляційні процеси, підсистеми регуляції поведінки.

В статье изложены результаты эмпирического исследования особенностей структурной организации регуляции поведения студентов. Рассматривается построение структуры регуляции поведения на основе субординационного, координационного и эгоординационного типов взаимосвязей между ее компонентами. Анализируются: состав внутренних регуляторов поведения студентов (потребностей, мотивов и ценностей), стилевые особенности регуляции поведения студентов, характеристики самоотношения и эмоционального интеллекта как важных компонент регуляции. Приводится модель структурной организации регуляции поведения.

Ключевые слова: регуляция поведения, структурная организация, уровни регуляции поведения, регуляторы поведения, регуляционные процессы, подсистемы регуляции поведения.

The article presents the results of an empirical studies of the structural organization of the regulation of students behavior. The construction of the structure of regulation of behavior, based on subordination, coordination and egoordination types linkages between of its components. Analyzed: the composition of the internal regulators of students' behavior (needs, motives and values), stylistic features of the regulation of student behavior, the characteristics of self-relation, and emotional intelligence as an important component of regulation. The model of the structural organization of the regulation of behavior given.

Key words: regulation of behavior, structural organization, levels of regulation of behavior, regulators of behavior, regulatory processes, subsystem of regulation of behavior.

Інтерес психологів до проблеми регуляції поведінки особистості є досить стійким. Адже вирішення різноманітних аспектів зазначеної проблеми має велике теоретичне, а також практичне значення.

Регуляція поведінки (від лат. *regulare* — упорядковувати, налагоджувати) розуміється сьогодні як сукупність процесів, що направляють, обмежують і визначають форму реалізації внутрішнього потенціалу і сформованого досвіду активності організму або групи організмів в конкретних умовах життєдіяльності.

У психології сьогодні сформувалися і продовжують розвиватися теоретичні та експериментальні дослідження емоційного (І.А. Васильєв, О.В. Дашкевич, О.К. Тихомиров, О.П. Саннікова та ін.) вольового (В.А. Іванников, Є.П. Ільїн, В.І. Моросанова, Є.О. Смірнова, В.І. Селіванов, Т.І. Шульга, В.К. Котирло та ін.) та ціннісно-сміслового (Б.В. Зейгарник, Д.М. Узнадзе, Л.І. Божович, Б.С. Братусь, Б.І. Додонов, В.О. Ядов, І.Д. Бех та ін.) рівнів регуляції. Проте на наш погляд, ще недостатньо робіт із виявлення самої структури регуляції поведінки. Недостатньо розробленим є й інструментарій діагностики регулятивних механізмів поведінки особистості.

Теоретичний аналіз проблеми регуляції поведінки дав нам підстави розглядати структурну організацію у єдності трьох типів взаємозв'язку її компонентів: субординаційного, координаційного та егоординаційного.

На думку С.Д. Максименка [1] можна виділити такі етапи становлення регуляції в системі інтеграції особистості: базальна емоційна, вольова та ціннісно-сміслова регуляції, які і становлять рівні регуляції поведінки. Попередні ланки не зникають у процесі розвитку, вони стають допоміжними і другорядними, але продовжують існувати, створюють субординаційний тип взаємозв'язку.

Розглядаючи координаційні взаємозв'язки між компонентами регуляції поведінки, виокремлюють ті чи інші групи регуляторів поведінки. Перш за все виокремлюють внутрішні (системні) та зовнішні (суперсистемні) регулятори, але для психологічного дослідження особливе значення мають саме внутрішні (системні) регулятори, оскільки зовнішні впливи опосередковуються ними. До внутрішніх, системних регуляторів поведінки І.М. Трофімова [2] відносить: мотиви, установки, цінності, досвід суб'єкта. Проте таке розуміння не дає власне системного розгляду внутрішніх регуляторів поведінки. Реалізуючи поєднання субординаційного та координаційного типів взаємозв'язків, можна спиратися на модель «Основних блоків категоріального каркасу психологічного пізнання А.В. Петровського – М.Г. Ярошевського» [3]. В ролі основних регуляторів тут вказуються: потреба, мотив, цінність. Кожному регулятору відповідає особливий тип поведінки: потреби – реакція, мотиву – дія, а цінності – діяльність. Зважаючи на те, що при побудові цієї моделі автори використовували принцип розвитку ці регулятори можуть бути співвіднесені з рівнями регуляції поведінки за С.Д. Максименко. Відповідно регулятором на рівні емоційної регуляції виступає потреба, вольової – мотив, а ціннісно-сміслової – цінність.

Аналіз егоординаційного типу взаємозв'язків вказує на необхідність визначення поняття суб'єкта регуляції поведінки. З точки зору В.В. Рибалки [4], суб'єкт – особистість як джерело і носій, організатор предметної культуротворчої діяльності і соціальної поведінки та життєдіяльності. З цього витікає, що

особливе значення для процесу регуляції поведінки мають не лише якості особистості, її потреби, мотиви або цінності, а й її здатність до рефлексії своєї поведінки, самої себе і побудови на цій основі глобального самовідношення, відношення до себе як до суб'єкту власної поведінки. Термін «самовідношення» був введений грузинським психологом Н.І. Сарджвеладзе [5]. Самовідношення визначається ним як ставлення суб'єкта потреби до ситуації її задоволення, яке спрямоване на самого себе. Змістовно близькою до самовідношення як установочного утворення є категорія «самовідношення», розроблена в рамках теорії «відносин» А.Ф.Лазурського – В.Н.Мясищева [2]. Самовідношення розглядається тут як єдність змістовних і динамічних аспектів особистості, міра усвідомлення і якості емоційно-ціннісного прийняття себе як ініціативного і відповідального початку соціальної активності. В результаті взаємодії компонентів самовідношення з потребо-мотиваційною сферою особистості самовідношення вмикається в процес поведінкової та особистісної регуляції. Самовідношення актуалізується на всіх етапах здійснення поведінкового акту, починаючи з його мотивуючих компонентів і закінчуючи власною оцінкою досягнутого ефекту поведінки, бере участь в механізмах регуляції поведінки від рівня конкретної ситуації діяльності до рівня тривалої реалізації ідейних задумів. Все вищезгадане стало теоретичною основою проведення емпіричного дослідження, метою якого було визначення особливостей структурної організації регуляції поведінки студентів. У дослідженні були використані наступні методики: методика діагностики ступеня задоволеності основних потреб (В.В. Скворцов), Друга шкала диференційних емоцій (К. Ізард), діагностика мотиваційної структури особистості (В.Є. Мільман), опитувальник «Вольові якості особистості» (М.В. Чумаков), опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки – ССП-98», методика діагностики емоційного інтелекту (Н. Холл), «Профіль особистості» для дослідження цінностей (Ш. Шварц), Опитувальник самовідношення (В.В. Столін). Застосовувались методи математичної статистики: тест Колмогорова-Смирнова, описові статистики (середнє, стандартне відхилення, мінімум та максимум), факторний аналіз за методом Головних компонент з Direct oblimin- та Varimax-обертанням.

У дослідженні взяли участь 297 студентів першого, третього та п'ятого курсів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Проаналізуємо результати дослідження.

Відповідність емпіричного розподілу результатів вибірки нормальному закону дозволяє аналізувати середні показники. Регуляція поведінки студентів характеризується вираженими потребами у самовираженні та матеріальними потребами; мотивами: творча активність, спілкування, соціальний статус; цінностями: самостійність, досягнення, гедонізм, стимуляція, доброта. У студентів також виражені вольові якості: витримка, енергійність, цілеспрямованість, ініціативність; здатність до планування поведінки; гнучкість та самостійність регуляції поведінки. Студенти – емоційно обізнані, здатні до емпатії, розпізнавання емоцій інших людей, самомотивації. Самовідношення студентів характеризується позитивними почуттями до себе, самоповагою та самоінтересом. Така сукупність особливостей регуляції поведінки студентів може пояснюватись властивостями юнацького віку: відношенням до себе як до суб'єкту учбово-професійної діяльності, самовизначенням як основним завданням розвитку у юнацькому віці, становленням суб'єктності студентів.

Для отримання первинних факторів, що утворюють структуру регуляції поведінки, використовувалось косокутне обертання Direct oblimin, оскільки розглядалось припущення про існування взаємозв'язків між компонентами регуляції поведінки. За результатами факторного аналізу було отримано 6 факторів. У дужках зазначаються навантаження змінних на фактор.

До першого фактору увійшли: мотив загальна активність (0,823), спрямованість на емоційні переживання стеничного типу (0,737), робоча реальна мотивація (0,725), мотив творча активність (0,716), стеничний тип переживань та поведінки у стані фрустрації (0,686), цінність влада (0,655), мотив підтримання життєзабезпечення (0,654), цінність гедонізм (0,645), робоча ідеальна мотивація (0,623), мотив соціальний статус (0,628), цінність досягнення (0,618), загальножиттєва реальна мотивація (0,57), емоція подив (0,551), потреби у визнанні (0,533), вольова якість уважність (0,546), матеріальні потреби (0,496), емоція інтерес (0,466), потреби у самовираженні (0,451). Відсоток дисперсії, яку пояснює фактор – 10,056%.

Функціональний аналіз складу першого фактору вказує на його спонукаючу, спрямовуючу природу. Цей фактор можна пов'язати феноменологічно з ситуацією, коли у людини виникає бажання зробити щось. В неї з'являється енергія для того щоб це зробити. Очевидно, що джерелом такого спонукання можуть бути й потреби (матеріальні, у визнанні, у самовираженні), й мотивація як система, й окремі мотиви (соціальний статус), й цінності (гедонізм, досягнення, влада). Тобто можна казати, про внутрішні регулятори, які активують, спрямовують поведінку людини, визначаючи її предмет. Це виникнення внутрішнього спонукаючого регулятора відбивається у емоційній сфері – виникають стеничні, мобілізаційні емоційні стани, інтерес, радість, подив. Суб'єкт зосереджується на тому, що спонукає його до дії, що вимагає від нього вольової якості уважності, яка також входить у даний фактор. Отже, сутність даного фактору, сукупність компонентів які увійшли до нього вказують на наявність деякого регуляційного процесу, який може бути означений як активація, тобто – виникнення у суб'єкта мотиву, спонукання до дії, внутрішнього регулятора, який підштовхує його до поведінки, мобілізує, спрямовує, сповнює енергією.

До другого фактору увійшли: самоприйняття (0,692), глобальне самовідношення (0,679), самовпевненість (0,678), самостійність як якість саморегуляції особистості (0,665), аутосимпатія (0,639), самоповага (0,62), цінність самостійність (0,537), самопослідовність (самокерівництво) (0,49),

самоінтерес на рівні конкретних дій по відношенню до свого «Я» (0,482), гнучкість як якість саморегуляції особистості (0,461), вольова якість цілеспрямованість (0,451), самоінтерес на рівні диференційованого самовідношення (0,437), самомотивація (0,435), програмування (0,407), загальний рівень саморегуляції (0,431). Відсоток дисперсії, яку пояснює фактор – 9,444%.

Склад другого фактору характеризується великою кількістю компонент самовідношення особистості. Суб'єкт, безумовно, має відношення до себе, керує своєю поведінкою (самопослідковність, самокерівництво, загальний рівень саморегуляції), він самостійно визначає ціль своєї діяльності (цілеспрямованість) та визначає способи досягнення цієї цілі (програмування), він цінує свою здатність до саморегуляції, здатність бути суб'єктом власної поведінки (цінність самостійності). Отже, даний фактор вказує на наявність регуляційного процесу, сутність якого полягає у виникненні суб'єкта по відношенню до поведінки, у даному разі, по відношенню до активуючих регуляторів поведінки, що впливає і на його самовідношення, в оволодінні цією поведінкою через постановку цілей та визначення способів діяльності. Суб'єкт через цей процес вмикається у регуляцію поведінки, якимось чином обходиться зі своїми активуючими регуляторами. Даний, складний та багатовимірний процес може бути названий терміном суб'єктивація у функціональному значенні. Особистість починає функціонувати у суб'єктній позиції, визначаючи, усвідомлюючи, рефлексуючи власне спонукання до дії, усвідомлюючи себе як ініціатора дії, ставить собі ціль та засіб її досягнення.

До третього фактору увійшли: рішучість (0,727), загальний рівень розвитку вольової сфери особистості (0,666), наполегливість (0,645), енергійність (0,572), емоція радість (0,56), саморозуміння (0,508), цінність стимуляція (0,492), ініціативність (0,491), планування (0,489), управління своїми емоціями (0,487), моделювання (0,463), емоція гнів (0,436), вольова якість самостійності (0,431), самозвинувачення (-0,534), астеничний тип переживань та поведінки у стані фрустрації (-0,759). Відсоток дисперсії, яку пояснює фактор – 9,218%.

Визначаючи мету та засоби її досягнення, суб'єкт має прийняти рішення діяти або відкласти дію, запустити, ініціювати поведінку, виконати дію або ж навпаки загальмувати її, не досягати визначеної мети визначеним засобом. Третій фактор функціонально характеризується прийняттям рішення, виникненням вольового зусилля (наполегливість, енергійність), навіть радістю від прийнятого рішення, але й плануванням – визначенням деякого плану поведінки у відповідності до зовнішніх та внутрішніх умов, управління своїми емоціями, моделюванням – створенням уявлень про систему внутрішніх та зовнішніх умов поведінки. Така сукупність компонент вказує на наявність регуляційного процесу, який полягає власне у запуску та виконанні поведінки і може бути означений як ініціація поведінки.

До четвертого фактору увійшли: загальножиттєва ідеальна мотивація (0,636), цінність доброта (0,612), спрямованість на емоційні переживання астеничного типу (0,428), оцінювання результатів (0,405). Відсоток дисперсії, яку пояснює фактор – 8,335%.

Функціональний аналіз четвертого фактору вказує на наявність у кожної людини деяких ідеалів, необхідність оцінювання проміжних та остаточних результатів власної поведінки відносно прийнятих загальножиттєвих ідеалів, відповідно це оцінювання характеризується спадом мобілізаційних процесів особистості, переходом від переживань стеничного типу (які необхідні для виконання поведінки) до переживань астеничного типу (які більше відповідають ситуації оцінювання досягнутого). Загалом четвертий отриманий фактор можна зрозуміти як регуляційний процес оцінювання якості, значущості, цінності власної поведінки, відповідно до еталону, ідеальної загальножиттєвої мотиваційної лінії, цінностей прийнятих особистістю. Цей процес можна назвати «економічним» терміном вальвація, звісно розуміючи під ним вищезгаданий психологічний зміст.

До п'ятого фактору увійшли: страх (0,811), мотив комфорт (0,799), емоційний інтелект (0,766), мотив спілкування (0,697), емоція відраза (0,674), емоційна обізнаність (0,649), емоція презирство (0,642), очікуване ставлення від інших на рівні диференційованого самовідношення (0,642), розпізнавання емоцій інших людей (0,617), емпатія (0,613), потреби у безпеці (0,571), емоція горе (0,525), мотив суспільна корисність (0,541), відношення інших на рівні конкретних дій по відношенню до свого «Я» (0,531), соціальні потреби (0,401). Відсоток дисперсії, яку пояснює фактор – 6,021%.

П'ятий фактор складають компоненти, функціональна єдність яких полягає у тому, що вони гальмують, стримують, зупиняють виконання дії та загалом поведінку суб'єкта. Якщо, поглянути лише на «страх» як компоненту цього фактору, то можна побачити, що він досить часто «стопорить» поведінкові прояви, дезорганізує поведінку особистості. Крім того, компоненти цього фактору мають ще одну важливу рису, яка їх поєднує, вони всі пов'язані з об'єктивними або суб'єктивними умовами реалізації поведінки суб'єкта. Він може відчувати страх зробити щось, відразу, презирство, горе, які також можуть дезорганізувати поведінку. Його можуть стримувати власні потреби (у безпеці), мотиви (комфорт). Важливе місце у даному факторі займають відношення інших, мотиви спілкування та суспільної корисності, компоненти емоційного інтелекту, соціальні потреби, тобто реалізацію поведінки людини можуть стримувати, обмежувати соціальні фактори. Цікавим є положення емоційного інтелекту як регуляційної компоненти, оскільки у такому разі він спрямовується на умови власної поведінки, його функціональна роль полягає в аналізі, усвідомленні впливу інших людей на поведінку суб'єкта, а також впливу власного відношення до інших, до оточення. Сукупність компонент, які входять до даного фактору, їх функціональне поєднання вказують на наявність регуляційного процесу, який полягає в обмеженні або припиненні поведінки під визначальним впливом деяких умов. Такий процес може бути означений як умовна інгібіція.

До шостого фактору увійшли: цінність конформність (0,585), емоція вина (0,581), цінність універсалізм (0,568), цінність традиція (0,56), цінність безпека (0,559), емоція сором (0,555), самозвинувачення (0,452), витримка (0,531), відповідальність (0,438). Відсоток дисперсії, яку пояснює фактор – 5,505%.

Склад шостого фактору характеризується наявністю цінностей консерватизму (конформність, традиція, безпека), суспільними емоціями людини (вина, сором), самозвинуваченням на рівні конкретних дій по відношенню до свого «Я», вольовими якостями, які стримують небажані поведінкові прояви: відповідальність, витримка. Функціонально шостий фактор близький до п'ятого, але є значна розбіжність: якщо у п'ятому факторі суб'єкт більше орієнтується на умови своєї поведінки, то у шостому він керується власною системою прийнятих цінностей, переживає емоційні стани, які відбивають те, чи діє він у відповідності до цієї системи, він звинувачує себе у тому разі, якщо здійснювана поведінка розходиться із цінностями. Він здатен стримувати свою поведінку та відповідати за власні дії. Розгляд даного фактору вказує на наявність такого регуляційного процесу, такої складової у системі регуляції, сутність якої полягає у обмеженні власної поведінки за власним рішенням, за власними переконаннями, виходячи із значущого для суб'єкта. Цей процес можна назвати суб'єктною інгібіцією.

Загальна дисперсія яку пояснює факторна структура складає 48,58%.

Отже, структура регуляції поведінки може бути зрозуміла на основі окремих факторів, складових цієї системи, компоненти яких поєднуються єдиною функцією, що вказує на процесуальну природу цих компонент.

Наявність взаємозв'язків між первинними факторами дозволила проведення ще одного факторного аналізу для отримання вторинних факторів – більш загальних складових системи регуляції поведінки.

За результатами вторинного факторного аналізу було отримано 3 фактори. Загальна дисперсія яку пояснює факторна структура складає 50 %.

До першого фактору увійшли: активація (0,661) та ініціація (0,616); до другого – суб'єктна інгібіція (0,590) та умовна інгібіція (0,561); до третього – суб'єктивна активація (0,926) та вальвація (0,681). Відсоток дисперсії, яку пояснює кожен з факторів дорівнює 16,667%.

Аналіз отриманої факторної структури дозволяє відмітити функціональну єдність компонент, які входять у той чи інший фактор. Так, перший фактор, який поєднує активацію та ініціацію слід розглядати як цільну підсистему регуляції поведінки, яка відповідає за запуск та виконання дії, яка визначає напрямок поведінки, надає поведінці спонукання, мотивує, мобілізує до виконання. Така підсистема може бути означена як активуюча підсистема регуляції поведінки.

Другий фактор включає інгібуючі компоненти регуляції поведінки, які можуть лежати як у просторі умов поведінки, так і у просторі суб'єкта. Така підсистема відповідає за обмеження, припинення, стримування поведінкових проявів, реалізацію поведінки у прийнятих суб'єктом умовах і може бути названа інгібуючою.

Третій фактор характеризується оволодінням суб'єктом власною поведінкою, через усвідомлення, рефлексію спонукань до дії, визначення значущості, цінності, смислу власної поведінки. Дана підсистема отримує назву суб'єктивуючої або рефлексуючої підсистеми регуляції поведінки.

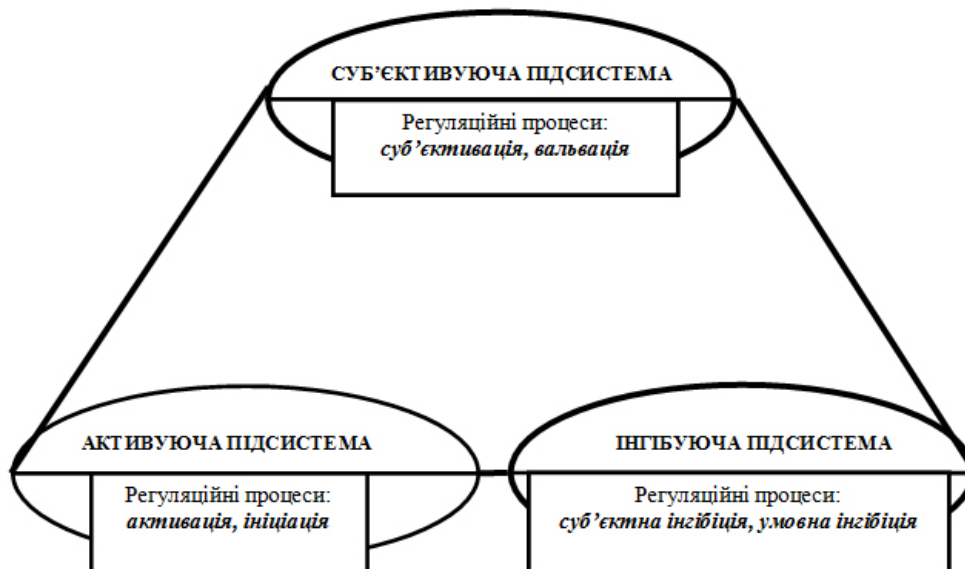

Рис. 1 Структурна організація регуляції поведінки

Відповідно усі підсистеми регуляції, а також регуляційні процеси, які входять до складу цих підсистем поєднуються у єдиній структурній організації регуляції поведінки, що і представлено на Рис. 1. Суб'єктивуючу підсистему зображено вище, оскільки з її допомогою суб'єкт оволодіває власною поведінкою, як активуючими складовими регуляції, так і інгібуючими.

Таким чином, регуляція поведінки складається із активуючої підсистеми, що включає у себе регуляційні процеси: активацію, яка спрямовує поведінку суб'єкта, через визначення мотиву, мобілізує його до виконання дії; ініціацію, яка відповідає за запуск та виконання поведінки; із інгібуючої підсистеми, що включає у себе: умовну інгібіцію – процес обмеження або припинення поведінки під визначальним впливом деяких умов та суб'єкту інгібіцію – обмеження або припинення поведінки за власним рішенням, виходячи з переконань та цінностей; із суб'єктивуючої підсистеми, до складу якої входять: суб'єктивація, що полягає в оволодінні суб'єктом власною поведінкою через усвідомлення, рефлексію спонуки до дії та постановку цілей і визначення засобів їх досягнення, вальвацію, яка полягає в оцінюванні якості власної поведінки відповідно до еталону, загальножиттєвої мотиваційної лінії. Регуляція поведінки студентів характеризується вираженими цінностями: самостійність, досягнення, гедонізм, стимуляція, доброта; мотивами: творча активність, спілкування, соціальний статус; потребами у самовираженні та матеріальними потребами. У студентів також виражені вольові якості: витримка, енергійність, цілеспрямованість, ініціативність; здатність до планування поведінки; гнучкість та самостійність регуляції поведінки. Студенти – емоційно обізнані, здатні до емпатії, розпізнавання емоцій інших людей, самомотивації. Самовідношення студентів характеризується позитивними почуттями до себе, самоповагою та самоінтересом. Така сукупність особливостей регуляції поведінки студентів може пояснюватись властивостями юнацького віку: відношенням до себе як до суб'єкту учбово-професійної діяльності, самовизначенням як основним завданням розвитку у юнацькому віці, загальним становленням суб'єктності студентів.

Перспективи подальших досліджень полягають у аналізі процесів розвитку системи регуляції, її функціонування у реальних умовах, визначенні її типів та видів.

Література

- 1.Максименко С.Д. Генезис существования личности/С.Д. Максименко – К.:ООО «КММ», 2006. – 240 с.
- 2.Мясищев В.Н. Личность и неврозы/В.Н. Мясищев – Л.: Наука, 1960. – 256 с.
- 3.Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Основы теоретической психологии/А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский – М.: ИНФРА-М, 1998. - 528 с.
- 4.Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології/ В.В. Рибалка – К.: Ніка-Центр. 2003. – 204 с.
- 5.Сарджвеладзе Н.И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой/ Н.И. Сарджвеладзе–Тбилиси: «Мецниереба», 1989. – 437 с.